

І. Білоус,

аспірант кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЯК ЕЛЕМЕНТУ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУДДІ

Постановка проблеми. Створення незалежної та ефективної системи правосуддя, яка захищає права людини, забезпечує відновлення законності, гарантує прозорість і об'єктивне звернення за захистом порушених прав є основною цінністю, яка дотримується в усьому світі. Центральне значення сильного механізму правосуддя полягає в його важливому внеску у сприяння встановленню правопорядку, відновленню справедливості в усіх сферах суспільного та державного життя, економічній стабільності та благополуччю, а також у створенні можливостей для вирішення будь-яких спорів у порядку застосування чітких та зрозумілих правил і процедур, які поширюються не лише на представників судової влади, але й на інших учасників судового процесу.

Неефективний судовий захист, який характеризується відсутністю незалежності чи спроможності суду, не може створити передумов для гарантування реалізації, охорони та захисту основоположних прав людини, що є перешкодою для розвитку будь-яких суспільних, державних та міжнародних процесів, утвердження верховенства права.

Окрім того, судова система, яка функціонує без урахування стандартів доброчесності та професійної етики судді, не може сформулювати та зберегти довіру суспільства до постановлених нею судових рішень, що є загрозою для справедливості

та законності. Така система також залишається вразливою до руйнівного зовнішнього впливу та розвитку корупції.

Доброчесність судді як елемент його правового статусу є відносно новим в національному праві, однак аналіз історичних пам'яток права дозволив віднайти окремі аспекти доброчесності в найдавніших з них, що підтверджує значимість доброчесності для становлення та розвитку правосуддя, а також обґрунтовує актуальність теми цієї статті.

Стан дослідження теми. Доброчесності судді в окремих її аспектах присвячені дисертаційні дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук Федорович В. І. на тему: «Теоретичне обґрунтування механізму відповідальності судді за недоброчесну поведінку» та на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук – Жукова С. В. на тему: «Адміністративно-правове забезпечення доброчесності суддів: проблеми теорії та практики».

Окрім того, питання правового статусу судді та доброчесності висвітлювали у своїх працях такі науковці як В. С. Бігун, О. В. Гришук, Л. Е. Зуєва, О. В. Карпушова, Л. М. Москвич, А. С. Ребиш та інші.

Метою цієї статті є обумовлена актуальністю тематики необхідність дослідження історичних передумов виникнення та формування доброчесності судді, яка може бути досягнена шляхом виконання таких завдань:

аналіз найдавніших пам'яток національного права, що містять згадки про доброчесність, їх порівняння та визначення рівня розвиненості досліджуваного інституту на певному історичному етапі, прогнозування вектору подальшого розвитку доброчесності судді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Положення щодо окремих аспектів доброчесності в сучасному розумінні цього поняття знаходимо у найдавніших пам'ятках права, починаючи з Руської Правди в її першій редакції – Правді Ярослава, згодом – в Литовських Статутах, Конституції Пилипа Орлика та інших актах.

Зокрема в Статуті Великого князя Ярослава про суди (який відносять до найдавнішої редакції Руської Правди – Правди Ярослава) у правилах здійснення судочинства, зазначено: «бійтеся, хто не судив справедливо, не охороняв Закону Божого, не був під його повелінням; бійтеся, бо скоро настане вам випробування і суд суворий буде над владуючими, бо менші заслуговують милості, сильні ж випробувані будуть» [1]. Таке формулювання свідчить про досить високий рівень розвитку права періоду Київської Русі, оскільки зазначене правило по суті відображало принципи законності та справедливості, а його зміст відповідає такому сучасному критерію доброчесності суддів як допущення суддею поведінки, яка призвела до істотних порушень правил процесу, або істотного порушення основоположних прав і свобод, або очевидного та істотного порушення права на справедливий суд [2]. Вказаний критерій розроблений та погоджений Вищою кваліфікаційною комісією суддів України та Громадською радою доброчесності у листопаді 2023 року.

У подальшому, спеціальні професійні вимоги до суддів знаходимо в Литовських Статутах. Зокрема, в Другому (Волинському) Статуті

Великого князівства Литовського 1566 року йдеться про існування державних та недержавних судів, і якщо до суддів державних судів спеціальні вимоги не пред'являлися, то у недержавних судах ситуація була дещо іншою.

Так, у містах з магдебурзьким правом функції судді виконували обрані на певний термін присяжні судді, які призначались або обирались за життя або отримували владу в спадщину. У розд. IV арт. 18 Статуту закріплені вимоги до осіб, що обирались або призначались на посаду судді, зокрема, такими могли бути добрі люди, кмітливі, обізнані в праві, шляхетного роду, що проживали в тому повіті, в якому обирались на посаду судді, виключно християнської віри. При обранні на посаду судді складали присягу. [3, с. 145] Зазначені вимоги більшою мірою стосувались необхідності дотримання суддею високих морально-етичних стандартів, а також вимог щодо професійності та кореспондують положенням чинної на сьогодні ст. 3 Кодексу суддівської етики, затвердженого XI черговим з'їздом суддів України 22.02.2013 р., відповідно до якої суддя має докласти всіх зусиль до того, щоб на думку розсудливої, законослухняної та поінформованої людини його поведінка була бездоганною [4].

Окрім того, суддями до третейських судів могли бути обрані учасниками процесу – приватні особи, які відносились до різних чинів знаті, добросовісні і майстерні в праві (розд. IV арт. 60 Статуту) [3, с. 118]. Суддями у копних судах могли стати найбільш поважні особи, які знали право; у церковних судах – вищі від сторін за рангом ієрархи, які мали бути обізнані з нормами канонічного права. Таким чином, не зважаючи на те, що функції суддів виконували не професійні судді, саме в недержавних судах такі судді повинні були мати знання з права, тобто бути компетентними з тих питань, які розглядалися судами.

На Запорізькій Січі функція суду покладалась на військову верхівку. До особи судді в той час пред'являлись певні вимоги, така особа мала відповідати критерію добродетельності, суддя мав бути сумлінним, розумним, вільним у письмі, найкраще знати козацькі звичаї. Справи повинні були вирішені за принципом справедливості [5, с. 3]. Зазначені вимоги кореспондують із сучасними ст. 6, 7 Кодексу суддівської етики, які визначають, що суддя повинен виконувати свої професійні обов'язки незалежно, виходячи виключно з фактів, установлених на підставі власної оцінки доказів, розуміння закону, верховенства права, що є гарантією справедливого розгляду справи в суді; суддя повинен старанно й неупереджено виконувати покладені на нього обов'язки та вживати заходів для поглиблення своїх знань та вдосконалення практичних навичок [4].

Положення про окремі аспекти добродетельності державних чиновників знаходимо в Конституції Пилипа Орлика 1710 року, розділ VI якої регулював повноваження рад, та визначав, що у самодержавних державах зберігається такий хвалений і суспільно корисний лад, за якого завжди, і під час війни, і в мирний час, приватно та публічно проводяться ради щодо загального добра Вітчизни, на яких самі самодержці, присутні на них, не забороняють свої рішення міністрам та радникам надавати обговоренню та ухваленню. Якщо від Ясновельможного Гетьмана до загальної ради надійде яка-небудь пропозиція, то всі добродетельно, без своєї чи чужої користі, без душолюбних заздрощів та ворогування зобов'язані будуть радити так, щоб ці поради не призвели до шкоди для честі гетьманської, загальних тягарів Вітчизни, розорення та, не дай Боже, згуби [6]. Хоча зазначені норми і не стосувалися суддів безпосередньо, але їх дослідження є важливим в контексті відслідковування еволюції добродетельності як критерію, якому повинні відповідати представники влади.

Зазначеним положенням Конституції Пилипа Орлика відповідають вже процитовані вище сучасні правила – ст. 6, 7 Кодексу суддівської етики, а також вони корелюються із таким індикатором добродетельності судді як недопущення суддею поведінки, яка призвела до істотних порушень правил процесу, або істотного порушення основоположних прав і свобод, або очевидного та істотного порушення права на справедливий суд, або до значного суспільного резонансу при наявності фактів, які свідчать про обґрунтованість сумніву у чесності, неупередженості чи неподкупності судді та невмотивованість таких дій судді, що негативно впливає на авторитет правосуддя та суспільну довіру до суду [2].

Отже, фактично протягом XI–XVIII століть критерій добродетельності судді не лише еволюціонував, розширивши свій зміст, але й поширив дію також на інших представників влади, що свідчить про високий рівень правової культури в тогочасній українській державі.

При дослідженні процесу становлення інституту добродетельності не можемо залишити поза увагою також і період Гетьманщини, завершення якого ознаменувалось реформою гетьмана Кирила Розумовського 1760–1763 років. У гетьманській державі створювався Генеральний суд як головний за всіма підлеглими йому судами, який наглядав, щоб у них найпорядніше відправувались справи в силі українських прав без найменшої для позивачів тяганини.

Ордемом від 17.11.1760 р. в суді військовому генеральному повинні були бути присутні 12 осіб, з яких 2 особи були суддям та 10 осіб від полків. Такі особи мали бути совісні та знати право [7, с. 764]. Отже знову вбачається відповідність положенням Кодексу суддівської етики та процитованому вище індикатору добродетельності

сті щодо недопущення істотного порушення основоположних прав і свобод учасників процесу, або очевидного та істотного порушення права на справедливий суд.

Таким чином, можемо дійти проміжного висновку, що починаючи з періоду Київської Русі та до завершення періоду Гетьманщини застосовувались окремі аспекти сучасного розуміння критерію доброчесності, такі як незалежність, справедливість, дотримання суддею етичних правил та норм моралі, що можемо позначити як період зародження окремих критеріїв доброчесності судді.

Розвиток судової системи після входження України до складу російської імперії ознаменувався відступленням від започаткованих раніше критеріїв доброчесності, які відповідно до діючого на той момент законодавства, не застосовувались. З огляду на зазначене, період ХІХ–ХХ століть можемо умовно назвати періодом занепаду доброчесності.

Увесь період перебування України у складі СРСР та ще понад 10 років після розпаду СРСР законодавство не містило норм, які б свідчили про застосування критерію доброчесності у правовому статусі судді. Згодом, лише Наказом Головного управління державної служби України від 23.10.2000 р. № 58 було затверджено Загальні правила поведінки державного службовця, які по суті узагальнювали стандарти поведінки та доброчесності державних службовців [8]. Це була чи не найперша згадка про доброчесність в національному законодавстві періоду незалежності, при цьому варто відмітити, що зазначений акт досить повно регулював питання доброчесності державних службовців. Не можемо не процитувати окремі його положення. Так, у п. 4 вказаних Загальних правил мова йде про сумлінне виконання державними службовцями покладених на них службових повноважень. Поведінка державних службовців має відпо-

відати очікуванням громадськості й забезпечувати довіру суспільства та громадян до державної служби, сприяти реалізації прав і свобод людини і громадянина, зазначено в п. 5 зазначених правил. Згідно з п. 6 Державний службовець має дбати про позитивний імідж та авторитет органів державної влади і державної служби в цілому, дорожити своїм ім'ям та статусом [8]. І хоча, безумовно, статус державного службовця є відмінним від статусу судді, однак, на нашу думку, закріплення настільки широкого спектру принципів та елементів доброчесності свідчить про новий етап розвитку доброчесності як критерію, що застосовується до суддів та до державних службовців.

Закон України «Про судоустрій України» від 07.02.2002 р. № 3018-III не містив такої вимоги до кандидата на посаду судді як доброчесність. Водночас в цей час вже досягли активного розвитку та популяризації європейські стандарти доброчесності суддів.

Передумовою для утвердження в Україні інституту доброчесності судді стало затвердження ряду міжнародних нормативно-правових актів, зокрема: Основних принципів щодо незалежності судових органів, схвалених резолюціями Генеральної Асамблеї ООН від 29.11.1985 р. та 13.12.1985 р., Бангалорських принципів поведінки суддів, схвалених резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН від 27.07.2006 р., Європейської хартії про статус суддів, Рекомендації СМ/Rec (2010)12 Комітету Міністрів Ради Європи державам – членам відносно суддів: незалежність, ефективність та обов'язки; Резолюція Комісії ООН з прав людини про незалежність і неупередженість судової системи, присяжних і засідателів і незалежність адвокатів № 2003/43 від 23.04.2003 р.; Резолюція Комісії ООН з прав людини про доброчесність судової системи № 2003/39 від 23.04.2003 р.

Важливо, що з метою зміцнення доброчесності суддів та сприяння реалізації ст. 11 Конвенції ООН проти корупції Управління ООН з наркотиків і злочинності у квітні 2018 року запустило Глобальну мережу доброчесності суддів. Мережа створила вкрай необхідний простір для об'єднання зусиль суддів у вирішенні існуючих і нових проблем, пов'язаних із доброчесністю суддів, у тому числі шляхом розробки інноваційних вказівок та інструментів або створення можливостей для обміну досвідом і підтримки колег під егідою ООН.

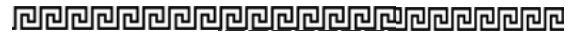
Станом на сьогодні Україна активно запроваджує світові стандарти в сфері доброчесності суддів, органів суддівського врядування, прокурорів, державних службовців та в сфері ведення бізнесу. Доброчесність судді є конституційною вимогою до кандидата на посаду суддів, визначена як обов'язкова законодавча вимога до членів Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, дисциплінарних органів у системі правосуддя. Затверджені Вищою кваліфікаційною комісією суддів індикатори, які вказують на недоброчесність суддів, значно вдосконалили процес оцінювання судді чи кандидата на посаду судді, зробивши його більш об'єктивним та прозорим, а тому можемо дійти висновку, що Україна вживає всіх необхідних заходів для реалізації доброчесності судді.

Висновки. Ураховуючи проведений аналіз історії становлення критерію доброчесності судді можемо відмітити, що він пройшов декілька етапів, а саме: XI–XVIII століття – період зародження та становлення окремих аспектів доброчесності судді, які застосовувались і до інших представників влади; XIX–XX століття – період занепаду доброчесності судді, нормативно-правові акти, що регулювали статус судді не визначали категорію доброчесності як необхідну для судді, а окремі аспекти, такі як законність та справедливість в судочинстві мали

декларативний характер; кінець XX – початок XXI століття ознаменувався відродженням доброчесності судді та подальшим розвитком вказаного критерію за європейськими стандартами.

Однак, є певні виклики, які нам потрібно подолати на шляху остаточного становлення інституту доброчесності, а саме: розширити запровадження чітких і зрозумілих критеріїв (індикаторів) доброчесності та професійної етики для кваліфікаційного оцінювання суддів і добору нових суддів, а також для інших представників влади, для котрих закон визначає доброчесність як кваліфікаційну вимогу; запровадити дієві механізми підтримання доброчесності суддівського корпусу; не допускати використання механізмів перевірки судді на предмет дотримання критерію доброчесності з метою здійснення тиску на суддів; утвердження в суспільстві культури верховенства права, обізнаності громадян щодо важливості дотримання стандартів доброчесності та нетерпимості до корупції; запровадити електронний ресурс, за допомогою якого кожен міг би знайти відповіді на питання, пов'язані з доброчесністю суддів, та з використанням якого в процесі фахової дискусії можна було б напрацьовувати нові механізми забезпечення доброчесності судді.

У статті досліджено історичні передумови виникнення та формування доброчесності судді. Проаналізовані найдавніші пам'ятки права України, такі як Руська Правда, Литовські Статути, Конституція Пилипа Орлика, законодавство Запорізької Січі та періоду Гетьманщини. Визначено, що історичні джерела містили згадки про окремі аспекти сучасного розуміння критерію доброчесності, такі як незалежність, справедливість, професійність, дотримання суддею етичних правил та норм моралі, що свідчить про високий рівень розвитку тогочасної правової думки.

Відмічено, що після входження України до складу російської імперії, відбулось відступлення від започаткованих раніше критеріїв доброчесності, які відповідно до діючого на той момент законодавства, не застосовувались. Такий стан фактично зберігався до початку ХХІ століття, коли відбувся вплив європейських стандартів доброчесності судді на національну правову систему.

Передумовою для утвердження в Україні інституту доброчесності судді стало затвердження ряду міжнародних нормативно-правових актів, зокрема: Основних принципів щодо незалежності судових органів, схвалених резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 29.11.1985 р. та 13.12.1985 р., Бангалорських принципів поведінки суддів, схвалених резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН від 27.07.2006 р., Європейської хартії про статус суддів, ряду рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи державам – членам та резолюцій Комісії ООН з прав людини.

У статті зроблено висновок, що станом на сьогодні Україна активно запроваджує світові стандарти в сфері доброчесності суддів, органів суддівського врядування, прокурорів, державних службовців та в сфері ведення бізнесу. Доброчесність судді є конституційною вимогою до кандидата на посаду суддів, визначена як обов'язкова законодавча вимога до членів Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, дисциплінарних органів у системі правосуддя. Розроблено індикатори, які вказують на недоброчесність суддів, значно вдосконалено процес оцінювання судді чи кандидата на посаду судді, який став більш об'єктивним та прозорим.

Ключові слова: доброчесність, суддя, суддівська етика, справедливість, законність.

Bilous I. The history of the formation of integrity as an element of the legal status of a judge

The historical prerequisites for the emergence and formation of the judge's integrity are examined in the article. The oldest monuments of Ukrainian law, such as *Russka Pravda*, *Lithuanian Statutes*, the *Constitution of Pylyp Orlyk*, the legislation of *Zaporizhzhya Sich* and the *Hetmanship period*, were analyzed. It was determined that the historical sources contained references to certain aspects of the modern understanding of the criterion of integrity, such as independence, justice, professionalism, the judge's observance of ethical rules and moral standards, which indicates a high level of development of the legal opinion of that time.

It is noted that after Ukraine became part of the Russian Empire, there was a departure from the earlier criteria of integrity, which, according to the legislation in force of that time, were not applied. This state actually persisted until the beginning of the 21st century, when the influence of European standards of judge's integrity on the national legal system took place.

The prerequisite for the establishment of the institute of judge's integrity in Ukraine was the approval of a number of international legal acts, in particular: *Basic Principles Regarding the Independence of Judiciary*, approved by the resolutions of the UN General Assembly dated 29.11.1985 and 13.12.1985, *Bangalore Principles of the of Judicial Conduct*, approved by the resolution of the Economic and Social Council of the United Nations dated July 27, 2006, the *European Charter on the Statute for Judges*, a number of recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states,

and resolutions of the United Nations Commission on Human Rights.

The article concludes that, as of today, Ukraine is actively implementing world standards in the field of integrity of judges, judicial governance bodies, prosecutors, civil servants, and in the field of business. The integrity of a judge is a constitutional requirement for a candidate for the position of judge, defined as a mandatory legislative requirement for members of the High Council of Justice, the High Qualification Commission of Judges of Ukraine, disciplinary bodies in the justice system. Indicators that indicate the dishonesty of judges have been developed, the process of evaluating a judge or a candidate for the position of judge has been significantly improved, which has become more objective and transparent.

Key words: integrity, judge, judicial ethics, justice, legality.

Література

1. Правда руська. Текст на основі 7 списків та 5 редакцій. Редакція IV. URL: <http://litorys.org.ua/oldukr2/oldukr51.htm> (дата звернення 05.11.2023 р.).
2. Індикатори, які вказують на недобросовісність особи, розроблені і погоджені ВККС та ГРД, листопад 2023 року. URL: https://vkksu.gov.ua/sites/default/files/indukatory_yaki_ukazuyut_na_nedobrochesnist_finalizovano_09.11_15_05.docx (дата звернення 30.11.2023 р.).
3. Ковальова С. Г. Судустрій і судочинство на Українських землях Великого князівства Литовського. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. 200 с.
4. Кодекс суддівської етики, затверджений XI черговим з'їздом суддів України 22.02.2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text> (дата звернення 11.11.2023 р.).
5. Мартьянова С. М. Правовий статус суддів у системі влади Запорізької Січі. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2008. № 3. С. 1-10. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/library/visnyky/pvsy/03_2008/08msmvzs.pdf (дата звернення 05.11.2023 р.).
6. Конституція Пилипа Орлика 1710 р. URL: <https://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html> (дата звернення 05.11.2023 р.).
7. Судові реформи Гетьмана Гр. К. Г. Розумовського. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Cherkaskyi_IYu/Sudovi_reformy_hetmana_Hr_K_H_Rozumovskoho.pdf (дата звернення 05.11.2023 р.).
8. Наказ Головного управління державної служби України від 23.10.2000 р. № 58 про затвердження Загальних правил поведінки державного службовця. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0783-00/ed20001023#Text> (дата звернення 05.11.2023 р.).